

УДК 553.3.9:332.72.

А. В. Ключенко,

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

МЕХАНІЗМ ВІДТВОРЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Обґрунтовується доцільність залучення рекреаційних ресурсів у господарський обіг рекреаційної галузі. Визначені основні етапи розвитку рекреації в Карпатському регіоні, спрямованні на раціоналізацію використання ресурсів в умовах ринкових трансформацій. Запропоновано формування спеціального фонду земель, на яких проведення рекреаційної діяльності є стратегічним напрямом розвитку територій. Встановлена роль держави в системі фінансового забезпечення та регулюванні еколого-економічних засад відтворювального процесу. Досліджуються шляхи підвищення ефективності механізму державної підтримки рекреаційного господарства на регіональному рівні як фактора стабілізації умов збереження та відтворення рекреаційного потенціалу.

Expedience of bringing in of recreational resources is grounded in the economic appeal of recreational industry. The certain basic stages of development of recreation are certain in the region of Carpathians, directed on rationalization of the use of resources in the conditions of market transformations. Forming of the special fund of earths on which the leadthrough of recreational activity appears strategic direction of development of territories is offered. The set role of the state is in the system of the financial providing and adjusting of ecological and economic principles of reproductive process. The ways of increase of efficiency of mechanism of state support of recreational economy are investigated at regional level, as a factor of stabilizing of terms of maintainance and recreation of recreational potential.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, відтворення, залучення, фонд рекреаційних територій, ринкові умови.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Незадовільний стан рекреаційних ресурсів, відсутність комплексного підходу до природно-ресурсної бази призвели до загострення проблеми їхнього збереження та відтворення. Рівень використання рекреаційного потенціалу Карпатського регіону не відповідає вимогам сучасності. В регіоні відсутні умови розвитку рекреації, які забезпечували б та поєднували б вирішення еколого-економічних завдань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Посилення вимог до раціонального використання та відтворення рекреаційних ресурсів, у зв'язку з підвищенням попиту на рекреаційні послуги, все частіше стають предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних учених.

У 60—70-х роках минулого століття, коли екологічні проблеми значно загострились, економі-

чно розвинуті країни розпочали активний пошук ефективних ринкових і державних регуляторів, спрямованих на забезпечення оптимальності між природою та потребами суспільства. Розвиток ринкових відносин у сфері рекреаційного природокористування потребує створення ринку природних ресурсів та відповідної ринкової інфраструктури, проведення економічної оцінки ресурсів, формування ціни ресурсів з урахуванням екологічних витрат, а також широкого впровадження економічних та фінансових інструментів регулювання. Зазначимо, що ринкові механізми відігравали основну роль в економічній сфері, а екологічні проблеми вирішувались не тільки ринковими методами, але й завдяки активному державному екологічному регулюванню. Таке поєднання ринкових та державних механізмів регулювання характерне для багатьох країн, а пошук оптимального їх співвідношення продовжується і сьогодні [5].

Особливо значний поштовх одержала рекреація завдяки прийняттю ООН концепції сталого розвитку. Стале рекреаційно-туристичне природокористування — це ведення прибуткової діяльності в галузі рекреації та туризму, коли вплив на навколишнє природне середовище не перевищує межі природного самовідновлення впродовж цієї діяльності. Індустрія рекреаційно-туристичної діяльності, за умови її раціональної організації, є екологічно безпечною та економічно ефективною галуззю, а її розвиток — одним із чинників сталого розвитку держави [2].

Важлива роль у розвитку рекреаційної сфери належить Карпатському регіону, природно-рекреаційний потенціал якого як у цілому, так і в розрізі окремих його складових використовується в малих обсягах. Нині об'єктивно існує потреба в розширенні регіональних напрямів рекреаційного використання.

Покращення рекреаційної діяльності в дослідженому регіоні потребує розробки адекватної програми, яка має базуватися, насамперед, на попередженні екологічної небезпеки. Значна роль при цьому має бути відведена діяльності місцевих органів самоврядування. Регіональна влада у співпраці з органами місцевого самоврядування повинна активніше розробляти і впроваджувати заходи щодо покращення екологічної ситуації і захисту цінної екосистеми регіону. Стратегія охорони повинна включати схеми перерозподілу навантаження на рекреаційні комплекси, плани рекультивувати деградованих рекреаційних ділянок, підтримку найцінніших екологічних територій. Черчик Л.М. розглядає необхідність розроблення та реалізації концепції соціо-екологоорієнтованого ринку природних рекреаційних ресурсів. Такий ринок забезпечує максимальне задоволення не тільки індивідуальних, а й суспільних потреб, збереження та відтворення природних рекреаційних ресурсів, їх раціональне використання з метою отримання соціального, екологічного та економічного ефекту на довготермінову перспективу [3].

Зазначимо, що сфера рекреаційного природокористування має власну специфіку формування та розвитку, а також власний організаційний економічний механізм. В умовах переходу до ринку він має забезпечувати можливість державного регулювання рекреаційної діяльності регіону, зміст якої має відповідати характеру ринкових відносин і, відповідно до концепції сталого розвитку, — законам збереження та відтворення природних ресурсів. Проблема ринкових трансформацій у рекреаційній сфері господарювання не є достатньо дослідженою. Насамперед, це стосується потреби проведення комплексного аналізу та науково-практичного вдосконалення механізму оптимізації взаємовідносин між суб'єктами рекреаційної діяльності на територіальному рівні [4].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначити найважливіші передумови формування механізму відтворення рекреаційних ресурсів Карпатського регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах ринкових трансформацій, на перетині еколого-економічної та соціал-політичної кризи в Україні, все більш вагому роль набуває визначення місця рекреаційної сфери в національній економіці та відношення до її природно-ресурсної бази.

Карпатський регіон, до складу якого входять Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області, із загальною площею 56,6 тис. км, володіє унікальним рекреаційним потенціалом. Оптимістичні прогнози щодо перспектив розвитку рекреації в Україні, зокрема в Карпатському регіоні, базуються, в першу чергу, на наявній тут потужній базі, яка становить третину рекреаційного потенціалу країни. Такий обсяг природних ресурсів відкриває надзвичайно значні можливості розвитку рекреації в регіоні.

Оцінка рекреації в дослідженому регіоні засвідчує існування тут соціально-економічних передумов, які певним чином гальмують розвиток рекреаційної сфери. Разом з тим, досвід розвитку економічно відсталих та соціально депресивних країн засвідчує, що завдяки розвитку рекреаційної галузі вони за короткий відрізок часу забезпечили значне соціально-економічне піднесення. Прибуток від рекреаційної діяльності в таких країнах значно перевищує інші бюджетні надходження. Рекреаційне господарювання — одне з небагатьох, яке здатне протягом короткого (порівняно) проміжку часу пережити різке піднесення в економічному розвитку та має властивість швидко себе окуповувати.

Слід зазначити, що, на перший погляд, такий простий шлях розвитку регіону насправді вимагає застосування науково-обґрунтованого підходу з врахуванням економічних, соціальних та екологічних засад. При цьому слід реалізувати ряд передумов, які мають істотний та безпосередній вплив на організацію рекреаційної діяльності, а також на створення умов для збереження та відтворення рекреаційних ресурсів.

Короткий ретроспективний аналіз розвитку рекреації в Карпатському регіоні, починаючи з 70-х років ХХ ст. засвідчує, що системне вивчення ресурсно-рекреаційного потенціалу досліджуваної території було започатковане економічною політикою командно-адміністративної економіки. Перевагами такої політики служили централізована організація розвитку рекреації, а також побудова досить потужного рекреаційного господарства. За радянських часів, в умовах діючої на той час системи, стрімкий розвиток рекреаційної інфраструктури став можливим завдяки такими чинниками, як: залучення інвесторів, зацікавлених

у розвиток рекреаційних комплексів як своїх "підгосподарств"; збільшення кількості курортно-рекреаційних об'єктів; забезпечення місцевого населення рекреаційними послугами за рахунок працедавця.

Однак, на наше переконання, тодішня система управління рекреаційною сферою не забезпечувала належних результатів. Про це переконливо засвідчує те, що шляхи розвитку не були розроблені з огляду на подальшу перспективу та всі заходи мали виключно централізований характер, виключаючи можливості індивідуального підходу з врахуванням особливостей територій. Шевченко Г.М. основним негативним наслідком жорстко централізованого підходу до управління рекреаційним комплексом називає роз'єднаність дій виробників рекреаційних послуг, що спричинило: безсистемність і некомплексність розвитку рекреаційних об'єктів; нераціональне використання рекреаційних ресурсів; забруднення навколишнього середовища; невідповідність у розвитку рекреаційних підприємств різних типів; централізоване планування обсягів рекреаційних послуг без урахування реальних потреб; відсутність економічних стимулів подальшого розширення обсягів послуг, їх видів і якості; жорстке адміністрування і втручання вищих органів у внутрішньогосподарську діяльність рекреаційних підприємств [4]. Ще одним негативним фактором слід вважати те, що на той час більша частина ресурсів регіону була сконцентрована на розвиток агропромислового комплексу, що призвело до масштабної розораності земель різного типу призначення, а також до розширення діяльності інших галузей промисловості. Завдяки цьому було значно зменшено число рекреаційних територій.

Найбільш складним для рекреаційного господарства був період 1991—2001рр., коли формувалася основа нової економічної системи та змінювався характер соціально-економічних відносин. Цей відрізок часу характеризується масштабним занепадом рекреаційної інфраструктури на досліджуваних територіях. Йдеться про послаблення контролю зі сторони держави, який разом з передбаченою "свободою" призвів до деградації значної частини санаторно-курортних, спортивно-відпочивальних, історико-архітектурних комплексів та ряду інших природних об'єктів рекреаційного призначення. Це є відображенням як організаційних аспектів нової системи, так і незабезпеченості сталого розвитку в рекреаційній сфері попередньої.

Аналогічні трансформації стосуються також рекреаційного господарства Карпатського регіону, яке поки що не здатне забезпечити стрімкий та безперешкодний перехід до умов ринку. Відповідні наслідки репресивності рекреації негативно вплинули на стан рекреаційних ресурсів регіону та слугували поштовхом для подальшого дослідження рекреаційної сфери економіки, зокрема рекреаційного природокористування.

Нині дослідження переконують, що вирішальним кроком у відтворювальному процесі рекреації може служити належне умонтування механізму охорони та відтворення ресурсів у процесі формування ринкових відносин в рекреаційній галузі. Важливою передумовою при цьому є новий територіальний розподіл рекреаційних земель та рівень їх залучення у рекреаційну діяльність, що нині не є достатньо дослідженою.

Зазначимо, що життєдіяльність людини потребує не лише створення умов для рекреації, коли всі природні ресурси, що придатні до залучення в рекреаційне господарство, повинні використовуватися для потреб відпочинку, адже при цьому можливе порушення балансу в сфері національної економіки. Разом з тим, в даному випадку йдеться про альтернативне використання ресурсів (земельних, лісових, водних та ін.) лише на певних територіях. Враховуючи рекреаційну привабливість територій Карпатського регіону та нераціональне використання рекреаційних ресурсів, а також значну їх вичерпаність, виникає потреба створення спеціального фонду ресурсів, якому властиві найбільш цінні складові для розвитку рекреації, що потребують першочергового залучення у господарський обіг рекреаційної сфери. Це стосується, по-перше, ресурсів, які притаманні тільки дослідженому регіону (рідкісні види лісів, ландшафти, мінерали та грязі з лікувальними властивостями, культурна спадщина, тощо). Залучення такого виду ресурсів здатне забезпечити збереження конкурентоспроможності регіонального ринку рекреаційного продукту, а також створити умови для їх збереження та відтворення.

По-друге, до такого фонду слід віднести також частину територій, які потребують застосування заходів безпеки з метою збереження природного розмаїття регіону. Насамперед, це стосується земель, де розміщені підприємства, виробнича діяльність яких загрожує екологічній безпеці та призводить до деградації рекреаційних ресурсів, а також є перешкодою в організації регіонального рекреаційного ринку. Наприклад, в Івано-Франківській області до складу особливо небезпечних можна віднести території, на яких розміщено Калуська ПАТ "Оріана" та ЗАТ "Лукор", Львівський, Яворівський та Роздольський ВО "Сірка". Поблизу таких об'єктів і навіть в зоні десятків кілометрів, враховуючи екологічні експертизи, стає неможливим побудова ринку рекреаційних послуг відповідно до вимог, встановлених відповідними вітчизняними та світовими інституціями.

По-третє, це території, що знаходяться в гірських районах, які тривалий час не залучалися до промислового виробництва або, незважаючи на низький рівень продуктивності, використовуються для потреб аграрного сектора. Сьогодні вони належать до соціально деградуєчих та економічно відсталих, про що засвідчує високий рівень безробіття, старіння населення та міграція молоді в

міста. Низький рівень матеріальної забезпеченості мешканців доповнюється незаконним вирубуванням лісів, знищенням флори та фауни. В той же час частина лісових ресурсів, що використовуються нині для потреб вирощування деревини або як мисливські угіддя, можуть бути розглянуті як високоприбуткові рекреаційні об'єкти, що володіють лікувально-оздоровчими, рекреаційними властивостями.

Недоцільним є також використання таких земель для потреб виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки природні умови, рельєф місцевості не є придатними для аграрного сектора. Крім того, 20% населення Карпатського регіону проживає на гірських територіях, в тому числі 7% — на висоті 500м і вище, де природа створює складні умови для проведення сільськогосподарських робіт. Гірські землі також не відрізняються високою продуктивністю. Несприятливими є і кліматичні умови. Оптимальним шляхом виходу таких територій з економічної та демографічної кризи є залучення їх у господарський обіг рекреаційної сфери. М.В. Щурик, виходячи з особливостей Карпатського макрорегіону, пропонує формувати якісно нове співвідношення між окремими землями, де сільськогосподарські угіддя мають складати приблизно 20%, угіддя для інших господарських потреб також 20%, близько 60% мають бути площі для рекреаційних цілей, відпочинку, охорони здоров'я тощо[1]. Таким чином, при визначенні цільового використання земель слід порівняти: по-перше, питому вагу прибутків, одержаних від діяльності подібних галузей та внаслідок організації рекреаційного господарства; по-друге, питому вагу збитків внаслідок виробничого процесу на відповідних підприємствах з огляду на екологічну безпеку. Отже впливають висновки, які слід віднести до стратегічних і які доцільно запровадити при виборі пріоритетних ринків на шляху розвитку регіональної економіки.

Однією з передумов розвитку рекреації, на нашу думку, є забезпечення індивідуального підходу до оцінки кожної з територій при виборі пріоритетних напрямів формування ринку в дослідженій сфері. Для цього необхідна спеціальна програма проведення аналізу та оцінки вибраних напрямів з огляду на прогнозовані доходи в місцевий бюджет та соціально-економічний захист місцевого населення, рівня експлуатації та вичерпання ресурсів. У процесі розробки відповідної програми і слід умонтовувати вимоги раціонального використання та відтворення рекреаційного потенціалу, поліпшення стану ресурсів.

Найважливішим аспектом оптимізації процесу відтворення ресурсів є відповідне його фінансування, що в умовах ринку являє собою складну та багатогранну систему. Істотним є також визначення основних чинників фінансового регулювання. Адже ринкова економіка сприяє саморозвитку, розвитку ініціатив приватного сектора, прискоренню роз-

витку рекреаційної економіки на основі інтенсивного використання науково-технічного прогресу, що частково виключає роль держави. Однак сьогодні, на перехідному етапі, державне управління необхідне для участі у побудові механізму ефективної взаємодії основних елементів рекреаційного ринку, здатного забезпечити належне фінансування, спрямоване на поліпшення та охорону ресурсного потенціалу, згідно сучасних вимог. Державі значною мірою підпорядковані такі елементи як біржі (ресурсні, товарні, фондові та валютні), кредитна та податкова системи, система пільг, система страхування, системи регулювання зайнятості населення, митна система, система економічної освіти, інформаційні технології та інші. Тому в побудові ринково орієнтованого механізму фінансового забезпечення відтворення рекреаційних ресурсів ключова роль належить державній політиці, яка крізь призму правового забезпечення здатна вплинути на економічне стимулювання, а відтак, і на рентабельність, що є регулюючим чинником у процесі формування ринку рекреаційного продукту. Схематично такий механізм можна відобразити наступним чином (рис.1).

Не менш важливою передумовою державного регулювання рекреаційної галузі економіки на регіональному рівні є формування адекватної інституціональної бази з метою запровадження якісно нової системи збалансування ринкових відносин. Йдеться про введення плати за використання ресурсів відповідно до світового досвіду; врегулювання діючих ринків рекреаційного господарства, найважливішими з яких є: ринки капіталу (матеріальних та сировинних ресурсів, нерухомість, обладнання, фінансові ринки), ринки товарів та послуг (споживчі ринки продовольчих та промислових товарів, ринки послуг), ринки праці (різноманітних трудових ресурсів); оптимальне поєднання законів ринку та рекреаційного природокористування, оскільки все більш вагомим стає питання впливу ринку на збереження екологічної безпеки.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження рекреаційної сфери Карпатського регіону засвідчують, що оптимальне пристосування рекреаційного господарства до ринкових умов вимагає запровадження ряду змін, коли природоохоронні заходи в господарській діяльності даної сфери необхідно розглядати як невід'ємну частину економічного розвитку територій. Важливо також як на національному та регіональному рівнях, так і на рівні свідомості місцевого населення визнати рекреацію пріоритетним напрямком розвитку Карпатського регіону. Слід врахувати той факт, що внаслідок вдалого підходу та правильного вибору сценарію розвитку економічне піднесення рекреаційного господарства здатне частково забезпечити збалансований розвиток більшості сфер регіональної економіки,

Рис. 1. Ринково орієнтований механізм фінансового забезпечення процесу відтворення рекреаційних ресурсів

одночасно забезпечивши комплексне розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем.

На етапі формування ринку в рекреаційній сфері при постановці завдань слід об'єднати:

1) завдання, які виникли у процесі трансформації економіки:

- перебудова рекреаційної інфраструктури;
- створення системи регулювання впливу держави на ринок рекреаційної продукції.

2) створення умов для підприємницької діяльності:

- підтримка середнього та малого бізнесу;
- правове забезпечення;

3) елементи ринкової економіки:

— взаємозв'язок між виробником та споживачем;

- повна економічна свобода;
- правова та фінансова відповідальність кожного господарського суб'єкта ринкових відносин;
- вдала політика ціноутворення;
- гармонійне співвідношення між попитом та пропозицією;

- здорова конкуренція;
- менеджмент;

- екологічні завдання:

— забезпечення екобалансу та відновлення ресурсів;

— врахування екологічного фактора у прийнятті законодавчих актів для управління рекреаційною сферою;

— контроль впливу рекреаційної діяльності на навколишнє середовище.

Елементи механізму збереження та відтворення рекреаційних ресурсів мають бути розроблені, насамперед, на регіональному рівні з урахуванням особливостей локальних територій. Необхідний індивідуальний комплексний підхід до кожної проблеми, яка перетинається з рекреаційним приро-

докористуванням. Саме тому ключові завдання лягають на органи місцевого самоврядування. А саме: формування комісій та спеціальних органів, які забезпечили б контроль за:

— станом рекреаційних ресурсів (проведення еколого-економічної оцінки; систематичне слідування за екологічними показниками, рівнем економічної привабливості);

— масштабами та ефективністю їх використання (проведення моніторингу, доцільність використання);

— розміщенням курортно-рекреаційних об'єктів;

— встановленням рівня відповідальності в процесі експлуатації рекреаційних ресурсів згідно світовому досвіду;

— веденням бухгалтерського

обліку виплат за використання;

— якістю рекреаційних послуг, що винесені на регіональному, національному та міжнародному ринках.

На сьогодні в рекреаційній сфері більшість заходів спрямовані на вихід з економічної кризи, на створення ринкових умов, які забезпечили б фізичні та моральні блага суспільства. Однак, якщо не забезпечити одночасне вирішення як економічних, так і екологічних завдань, то в майбутньому, враховуючи тенденцію деградації рекреаційного потенціалу, будь-які економічні реформи стануть зайвими.

Література:

1. Державні сільськогосподарські підприємства: передумови становлення та розвиток/ Шурик М.В.// Агросвіт. — 2010. — № 2. — С. 4—10.

2. Деякі питання взаємодії рекреаційно-туристичної діяльності та навколишнього природного середовища/ Кундельська Т.В.// Науковий вісник. — 2005. — № 15.7. — С. 309—313.

3. Нові пріоритети розвитку теорії та практики рекреаційного природокористування/ Черчик Л.М.// Науковий вісник. — 2005. — № 15.7. — С. 279—285.

4. Принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території/ Шевченко Г.М.// Вісник Сумського державного університету (Серія Економіка) — 2007. — № 1. — С. 60—66.

5. Формування ринкових відносин у сфері рекреаційного природокористування/ Новосельська Л.І.// Науковий вісник. — 2006. — № 16.1. — С. 327—332.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2010 р.